

TIESĪBU DISKURSS LATVIEŠU LITERATŪRAS KLASIKĀ. CILVĒKU TIESA, DIEVA TIESA UN DABISKĀS TIESĪBAS

Iveta Leitāne ir Bonnas Universitātes (Vācija) Filozofijas institūta asociētā pētniece. Filozofijas zinātņu doktore (Tībingenes Universitāte Vācijā 1996, nostrifikācija Latvijas Universitātē (LU) 1998). Aflīētā pētniece LU Jūdaikas centrā. Studējusi filozofiju LU, filozofiju, reliģijas zinātņi un jūdaistiku Tībingenes Universitātē. Docējusi LU Teoloģijas fakultātē (1998–2007), Katehētikas institūtā Rīgā (1997–1999). Stažējusies ārzemju augstskolās un zinātniskajos institūtos Vācijā, ASV, Francijā, Polijā, Igaunijā, Krievijā un Izraēlā. *Hermann Cohen Gesellschaft* un *European Association of Judaic Studies*, un *Nordic Society of Philosophy of Religion* biedre. Publicējusi darbus par reliģijas filozofijas, tiesību filozofijas, reliģiju vēstures, ebreju filozofijas, zinātņu vēstures, mākslas un folkloras problemātiku Latvijā un ārzemēs. Konferenču sērijas *Literatūra un reliģija* iniciatore (kopā ar Ievu Kalniņu).

Raksturvārdi: dabiskās tiesības, tiesības un literatūra, bibliiskie motīvi, cilvēku tiesas, Dieva tiesa.

Literatūras un tiesību saskarsmes un mijiedarbības jautājumi Latvijā vēl netiek novērtēti kā pētniecības priekšmets, un tiek sperti tikai pirmie soļi, kas aktualizē šādu problēmu pētniecības nepieciešamību. Mēģināsim iesaistīties minētās problemātikas aplūkojumā. Uz to mudina gan pati tēmas nozīmība, gan arī sasniegumi tās izpētē literatūrzinātnē kopumā. Tieši tiesību diskursam literatūrā lielā mērā veltīts jau kopš 2002. gada Kalifornijā izdots žurnāls *Law and Literature (Tiesības un literatūra)*, kas cita starpā pēta legālās (tiesību) tēmas dažādu laikmetu literārajos darbos: Safo (*Sappho*), Ovīdija (*Publius Ovidius Naso*), Horācija (*Quintus Horatius Flaccus*), Ciceroņa (*Marcus Tullius Cicero*), Viljama Šekspīra (*William Shakespeare*), Viljama Bleika (*William Blake*), Žana Rasina (*Jean Baptiste Racine*), Franca Kafkas (*Franz Kafka*), Hermana Melvila (*Herman Melville*), Bernharda Šlinka (*Bernhard Schlink*), Džordža Eliota (*George*

Eliot), Henrika Ibsena (*Henrik Johan Ibsen*), Bertolta Brehta (*Bertolt Brecht*), Jaroslava Hašeka (*Jaroslav Hašek*), Bena Džonsona (*Ben Jonson*) un pat bērnu literatūras teksti, ieskaitot brāļu Grimmu pasakas vai *Hariju Poteru*, tiek skatīti no tajos investēto legālo ideju viedokļa. Vēl viens iemesls pievērsties šai tēmai ir apstākļi, ka pati dabisko tiesību idejas recepcija Latvijā nav pēlta izsmeltoši.¹

¹ Sistemātisks tēmas izvērsums un pozīciju kritisks apskats veikts citā autores publikācijā. Šeit tiks norādīti tikai atsevišķi mēģinājumi, kas veikti ārpus plašākām autormonogrāfijām. Starpkara posmā šiem jautājumiem pievērsās divi juristi – Lotārs Šules un Makss Lazersons. Lotārs Šules 1934. gadā publicēja rakstu *Dabisko tiesību evolūcija*, 1936. gadā – *Tiesības kā ētikas minimums* un 1937. gadā – *Dabisko tiesību jēdziens*, kā arī 1939. gadā – rakstu *Tiesību idejas un dabisko tiesību problēma Kanta tiesību teorijā*. Dabiskās tiesības un viņu mācības Konversācijas vārdnīcā skaidrojis Makss Lazersons. 1933. gadā Arveds Švābe Varšavas kongresā prezentēja ziņojumu *Dabiskās tiesības un dzimtbūšanas atcelšana Livonijā* (Švābe 1933).

Stingri ņemot, latviešu valodā līdz šim nav pārliecinoši izdevies pat atveidot atšķirību starp dabisko likumu (*natural law*) un agrīnā modernajā laikmetā uzsvērtajām dabiskajām tiesībām (*natural rights*), to vietā bieži vien aprobežojoties ar cilvēktiesību jēdziena (*human rights*) lietojumu. Kaut arī dabisko tiesību, resp., cilvēktiesību, ideja latviešu tiesību vēsturē ieņem īpaši svarīgu vietu,² pamatojot suverenitāti viņpus konfesijām un sociālajām kārtām, tās „nogulsnešanās” latviešu literārajās tekstos nav īpaši analizēta. Turklāt ir labi zināms, ka latviešu literatūras klasika intensīvi iesaista tiesiskos motīvus, tiesisko retoriku un tiesāšanās naratīvus. „Tiesas” un „tiesību” pieminējums vairākkārt atkārtojas literāro darbu nosaukumos. Apsīšu Jēkaba *Pie pagasta tiesas* (1885), Aspazijas *Zaudētās tiesības* (1891/93), Kārļa Krūzas trioletas *Tautas tiesa* (1924) vai Jāņa Poruka *Tiesneša līgava* ir tikai daži raksturīgākie piemēri. Legālie jeb tiesiskie motīvi ir nozīmīgi arī tādos darbos kā brāļu Kaudzīšu *Mērnīku laiki* (1879), Rūdolfa Blaumaņa novelēs (*Nezāle*, 1887) un drāmās (*Indrāni*, 1904). Turklāt pirmie divi no minētajiem darbiem ievērojami apsteidz pārējos izdevumu skaita un tirāžu apjoma ziņā un ir izdoti tūlīt pēc Otrā pasaules kara beigām, 1945. un 1947. gadā. Māras Zālītes luga *Tiesa* (1985) tāpat nav abstrahējama no politiskajām un nacionālajām kolīzijām un pārorientācijām latviešu sabiedrībā pagājušā gadsimta 80. gadu beigās. Kā to skaidrot, mēģināts atbildēt raksta noslēguma daļā.

Esmu izvēlējusies trīs latviešu klasikas tekstus, lai raksturotu „dabisko tiesību” idejas pēdas: Apsīšu Jēkaba stāstu *Pie pagasta tiesas* un Rūdolfa Blaumaņa stāstu *Nezāle* un drāmu *Indrāni*. Pirmais iespaids mudina domāt, ka tiesa bez taisnīguma (= morāles)

1974. gadā Edgars Melķis mēģināja sniegt kopsavilkumu par dabisko tiesību doktrīnu Latvijas politiskajā domā (Melķis 1974). Dabiskās tiesības un to evolūciju aplūkojusi Daiga Iljanova (Iljanova 1997) un Jānis Broks (Broks 1997). Ar dabisko tiesību jautājumu cieši saistīts ir sabiedriskā līguma jēdziens, kura uzdevums ir konstruēt legālu fikciju „autonoms indivīds bez tradīciju saknēm”, lai ar šādas fikcijas palīdzību pamatotu sociālpolitiskā līguma leģitimitāti.

² Piem., Švābe 1933.

un pašas tiesas vai tiesas pārstāvju noziedzīgums (amorāliskums) šķietami ir šo literāri legālo kāzusu kopsaucējs. Kā skaidrot šādu pesimismu, ņemot vērā, ka tiesību idejai latviešu emancipācijas – gan individuālās, gan nacionālās emancipācijas – kontekstā piemīt būtiska pamatojoša funkcija? Dabisko tiesību ideja tomēr kļūst pretrunīga tieši šajā kontekstā. Kāpēc? Dabisko tiesību mācība postulē tiesību saskaņu ar morāli, tiesību atvasināmību no lietas vai cilvēka „iedabas”. Tā balstās uz pieņēmumu par individuālo autonomiju un ikviena indivīda brīvību no tradīcijas un šķiet esam apgaismības vērtību iekarojums. Lai tādā valstī, ko šajā laika posmā vēl veido sociālās kārtas, politisko emancipāciju (kurai dabisko tiesību ideja ir primāra) pamatotu kā nacionālo emancipāciju (proti, kā tādu, kas vēlas tradīciju saglabāt, ja ne konstruēt), dabisko tiesību idejas iesaiste izrādās daudz komplikētāka un ātri vien saduras ar iekšējiem konfliktiem: dabiskās tiesības veic tiesisko pamatojumu bez valstiskās suverenitātes prasības. Tas ir tikai viens cēlonis. Otrs ir varas plaša, ko neizlīdzina arī jaunu tiesisko struktūru un kārtības veidošanās Latvijā 19. gadsimta otrajā pusē: tiesa vēl joprojām ir varas komponente un nevis pretspēks varai. Tas izaicina pašu „dabisko tiesību” jēdzienu, kas balstās uz tiesas pretstatīšanu brutālai varai.

Viens no septiņiem Noasa baušļiem, kas jūdaismā kā atklāsmes reliģijā (un tādējādi arī kristietībā, kas šajā ziņā ir jūdaisma mantiniece un līdzgaitniece, bet vispārinot – bibliiskajā bauslībā) apkopo dabisko tiesību jēdzienu Dekalogā, ir prasība pēc neatkarīgu tiesu iedibināšanas. Saskaņā ar Vēstuli romiešiem 2: 15 (šeit un tālāk izmantots internetā vieglāk pieejamais t. s. vecais Bībeles tulkojums) šis dabiskais likums ierakstīts sirdī arī visiem pagāniem. 119. psalma vārdi šajā ziņā ir ļoti skaidri: „Es esmu svešinieks virs zemes, neapslēp man Tavus baušļus! Mana dvēsele nomokās ilgās pēc Taviem likumiem vienumēr.” (Ps. 119: 19–20)³ Šāda likuma došanās saskaņā ar Dieva slavināšanai: „Septiņreiz dienā es Tevi teicu par Tavām taisnajām tiesām.” (Ps. 119: 164)⁴

³ e-BIBELE.

⁴ Turpat.

Iepretim tam minētajos latviešu klasikas tekstos uzkrītošs ir nepatiesu liecību un procedurāli neadekvātu liecinieku un aizbildņu izvēles atspoguļojums. Nepatiesa liecība noslēptas vēstules formā R. Blaumaņa drāmā un viltus, nebrīvi jeb atkarīgi liecinieki vai aizbildņi Apstīšu Jēkaba stāstā to uzskatāmi demonstrē. Tas ir krasā pretstatā ar bibliisko bauslību. Dekalogs uzsver patiesas liecības nepieciešamību. Arī Dtn. 1: 16–17 ir viennozīmīgi saprotams: „Un jūsu tiesnešiem tai laikā es pavēlēju, sacīdams: izklausīniet lietas jūsu brāļu starpā un spriediet taisnu tiesu starp ikvienu cilvēku, gan ciltsbrāli, gan piemānotāju.”⁵ Līdzīgi skan *Exodus* 23: 7 rinda: „Turies tālu no nepatiesas liecības; nenogalinī nevainīgo un taisno, jo Es neattaisnošu vainīgo.”⁶

Vai varētu apgalvot, ka dabisko tiesību jēdziena pēdas latviešu klasikā laika posmā līdz Pirmajam pasaules karam gan ir atrodamas (kā vēl redzēsīm, literārie varoņi spriež, lietojot t. s. dabisko prātu, un tādējādi reāli lieto dabisko tiesību jēdzienu, ar viņiem solidarizējas autors un lasītājs), taču tiesību lietojums attēlots kā nerealizēts vai pārkāpts? Tas rosina domāt, ka tiesiskums var tikt nepilnīgi realizēts un tieši tā realizācijas trūkums provocē uz transgresiju jeb likuma pārkāpšanu. Nav iespējams nepamanīt, ka daudzkārt „pārkāpuma”, „taisnīguma” un „brīvības” tēmas latviešu literatūrā ir cieši savijušās un grūti atšķetināmas.⁷ Vai tas

jāsaprot tā: ja likumības nav, tad pārkāpums ir vienīgā adekvātā reakcija un tikai pārkāpums iedibina taisnību, pamatojot antinomiānismu, kas ir (Dieva) likuma atcēlums noteiktos apstākļos⁸? Vai un kāpēc bibliiskie imperatīvi paliek nerealizēti? Šajā gadījumā svarīgi ir izvērtēties no vienkāršojošu shēmu lietojuma. Dabiskās tiesības un bibliiskie imperatīvi atrodas daudzpakāpju attiecībās. Bibliiskie momenti var iekļaut sevī dabisko tiesību prasību, kaut tie nepieciešami iziet jau ārpus tās.⁹ Tāpēc tiesību jēdziens literatūrā varētu atspoguļot tieši šādu komplicētu struktūru. Mana pētnieciskā interese ir šeit meklēt tieši dabisko tiesību un bibliisko tiesību ideju saskarsmes zonas.¹⁰

Taču pievērsīsimies tekstiem, kuri piedāvā tiesāšanās naratīvus. Stāstā *Pie pagasta tiesas* Made, dodoties uz tiesu, ir satraukta, un Jēkabs viņu mierina: „„*Gan nonāksim laikā, Mad, nebīsties nekā. Tiesasvīri paši jau nav vis no ātrajiem. Mēs droši varējām nākt vēl tik no pusdienas, jo kas tad mūs, tukšiniekus, pirmos ņems iztiesāšanā? Tie vien jau ir pirmie, kas tiesasvīriem atveldzina mēles.*” „*Tā jau dzird,*” sieviņa skumji atteica. „*Bet kur tad nu mēs ņemsim, ko dzirdīt tiesasvīrus, mēs, nabadziņi? Mums jau jāpalaižas uz to pašu debesstēvu, kā viņš spriež, tā jāpaliek ar mieru.*”” Mades šaubas rezultējas atzinumā: „„*Tev gan labāk nevajadzēja Pēterīša vest pie tiesas – lai ciestu pati kā ciedzama, gan varbūt dieviņš palīdzētu.*””¹¹ Šāda miera kā alternatīvas tiesai ideja izvērstā garākā citātā, kuru šeit ir vērts izcelt tā svarīguma un atslēgvārdu dēļ: „*Miera tie nebija varējuši vai gribējuši atrast bez tiesas palīdzības. [...] Cilvēkam dzīvē var uzbrukt dažādas ķibeles, dažādas ķezas, bet tomēr lielākas nav nevienas par to, kā kad taisnība pazūd vai izkrīt. Gan jau nu pats pazaudētājs kā rūpīgs taisnības mīļotājs tūliņ ķeras pie meklēšanas [izcēlumi šeit un visā citātā mani – I. L.], pie atdabūšanas, pie atkarošanas, ja pretinieks to varbūt ar varu piesavinājis; – bet ne tik viegli viņu*

⁵ e-BIBELE.

⁶ Turpat.

⁷ Sal. ar Gundegas Repšes novērojumu: „Okupācijas laika dzejas zemdegās un valodas zemniecās brīvības alkas gruzd un dun kā taisnīguma alkas, kā nākamības sāpīgi neticīgs sapņojums. Un tā tas jau no latviešu literatūras pirmsākumiem.” (Repše 2008, 2) Autore gan vēlas norobežoties no brīvības reliģiskajām konotācijām: „utilitāriem mērķiem domātas no vācu valodas tulkotas dziesmu grāmatīņas un Bībeli še nepieskaitu” (turpat). Rakstnieci tādējādi interesē tomēr nevis politikas un reliģijas, bet „kultūras nosacīta brīvība” (turpat), un viņa jautā, „kālab par to neraksta visu zinošie literatūrzinātnieki un kritiķi” un „klusē latviešu smīnīgie filozofi” (turpat). Nešauboties, ka „apziņas pašas mērķis ir brīvība” (turpat) un norobežojoties no morāles un reliģijas, viņa pati tiecas ieņemt vidus pozīciju starp metatiesiskumu un antinomiānismu. Tas jāskaidro atsevišķā pētījumā.

⁸ Sal. ar Rom. 3: 8: „Vai tad nedarīsim labāk ļaunu, lai nāc labais, kā daži, mūs zaimodami, apgalvo, ka mēs mācot?” (e-BIBELE)

⁹ Novak 1998.

¹⁰ Turpat.

¹¹ Apstīšu 1885.

dabūt rokā! No pagasta tiesas kā no pirmās instances sācis **meklēt**, tu vai nu kājām skriedams, elsdams – vai arī braukšus pilnos lēkšos steidzies visā ātrumā pie draudzes tiesas paraudzīt, vai taisnība varbūt te nav sadzenama. Ja tad par laimi šē uzej kad arī tik vien pēdas, tad pa šīm pašām pēdām tu viņu dzen līdz aprīņķa tiesai, līdz aprīņķa pilsētai; ja šē nedabū dzirdēt sprieduma, kā sirds kāro, tad dodies uz gubernas pilsētu, kurā pa lielākai daļai taisnībai ieradums apslēpties. Kad nu pašam visas tekas pilsētā nav pazīstamas, tad ņem **meklētājus** – advokatus palīgā, lai šie par labām timpām tev palīdz taisnību notvert. Ja tad nu biji tik laimīgs viņu dabūt rokā, tad atkal jauna ķibele: tik tāļu ceļu nostaigājot, taisnība tā pārgrozījies, ka tās gandrīz vairs ne pazīt nepazīst. Cik skaista un spoža tā bija priekš pazušanas! Un tagad? Bēda redzēt! Cik nejauka, apgrauzīta, apcīrpta, sašķobīta, novazāta, nosmuļļāta! Vai tā vairs tā pati taisnība, kuras dēļ tik garu ceļu mērīji? Tīri vai jānosplaujas! Būtu to paredzējis, nebūtu tik garu ceļu nemaz mērījis. Tik cītīgi taisnības **meklētāji**, kā nupat minēts, bija vārnēnieši. Šiem bija vai no paša ļaunā uzsūtīts posts, ka taisnība tiem nedeīvās un nedeīvās rokā, lai tu kad viņas dēļ vai kājām papēžus noskrēji. Vārnēniešus ķircinādama, spīdzinādama un zobodama, tā dažam gluži nemanot apslēpās krogā starp pudelēm, kā vecos laikos ķēniņš Zauls «starp traukiem» vai arī starp krodznieka cigaru un papirosu kastītēm... Jā, tik neizdibināmi ir taisnības ceļi, ka tā atstāj savas spīdošās godības namu un, savu taisno stāvu saliekdama un it līku kupru uzmezdama, ielien klusu klusiņām pa zemajām, šaurajām kroga durtiņām pie nabaga mirstīgajiem, kā debess dāvana iekrīzdama klēpī tam, kas pratis uzminēt un atrast viņas paslēpto vietu.¹²

Izteikums „paslēptā vieta” ir zīmīgs un satur svarīgas references uz biblisko tekstu. Saula paslēpšanās starp traukiem Apsīšu Jēkaba stāstā ir atsauce uz 1. Samuēla grāmatu 10: 20–22, kur vēstīts, ka Sauls nav atrodams, iekams Visaugstākais nenorāda uz viņa slēpni, lai ieceltu Saulu par ķēniņu. „Un, kad Samuēls bija sivedis kopā visas Israēla ciltis, tad tika

mesti mesli, un tika iezīmēta Benjamīna cilts. Un, kad Benjamīna cilts pēc savām dzimtām bija klāt pienākusi, tad ar meslu tika iezīmēta Matrija dzimta, un tā ar meslu tika izraudzīts Sauls, Kīša dēls. Un tie to meklēja, bet neatrada. Tad tie vēlreiz vaicāja To Kungu: „Vai viņš vēl nāks?” Un Tas Kungs atbildēja: „Redzi, viņš ir paslēpies starp mantu kravām”.¹³ Šī bibliskā vieta seko skaidri paustam pārmetumam, ka Israēla tauta vēlas sev (politisku) valdnieku un tālab ir atmetusi vienīgo īsteno valdnieku Dievu (alūzija uz ķēniņa varas kritiku iepretī vienīgajai Dieva varai ir izteikta bibliskajā tekstā jau iepriekš), un tādējādi ekseģēzē tiek vērtēta kā ambivalenta, svārstoties starp dažādiem Saula uzvedības skaidrojumiem (pieticība, izredzētība, piesardzība). Uz Visaugstākā izvēli, par spīti Saula slēpšanās solim, norāda „mešanas jeb iekrišanas klēpī” motīvs (sal. ar Zālamana pamācībām 16: 33).¹⁴ Agrākais šīs vietas burtiskais tulkojums minēja traukus (*el-hakelim*), starp kuriem paslēpies Sauls, bet vēlākais tulkojums atveido *el-hakelim* kā atnākušo izraēliešu ceļinieku mantas.

Apsīšu Jēkabs, visticamāk, izmantoja viņam pieejamā agrākā tulkojuma piedāvāto iespēju (trauki/pudeles) reālo tiesas procesu kritikai vai pat to parodijai. Vēsts ir diezgan skaidra: paļauties var vienīgi uz Dieva tiesu, cilvēku tiesa ir atkarīga no nejaušības. Un, kaut arī tikai retā nejaušība sakrītības gadījumā var izrādīties Dieva izvēlēta līdzīgi Saula ķēniņniecībai, Dieva tiesa ir garantija, ka cilvēku tiesa nevar būt pilnīgi autonoma un var tikt būtiski koriģēta. Tā ir mērķis, ideāls, uz kuru orientēties, un tajā pašā laikā tā pamato konkrētu empīrisko (potenciāli nepilnīgo) tiesas procesu nepieciešamību, tiecoties pēc grūti sasniedzamās atbilstmes bibliskajai taisnības idejai.

Tāpēc ir jāsaģaida, ka šādas atbilstmes meklējumi prasa zināmas elitāras zināšanas jeb ekspertīzi. Vārnēnu pagasta tiesas priekšsēdētājs Blāķis, pārstāvot tiesnešu „elitāro zināšanu” privilēģiju, ko parasti pretstata dabisko tiesību jēdzienam, pārmet Mades aizstāvim Jēkabam: „„Ak tad tu būsi tas zinātājs, kas tiesai likumus mācīs?” Blāķis uzbrēca. „Vai tu zini, ka tiesai vairs nemaz tās

¹² Apsīšu 1885.

¹³ e-BIBELE.

¹⁴ Sk. arī Leitāne 2013.

naudas nav?" „Un kur tad viņa palika?" Jēkabs sabijies ievaicājās. „Viņa jums jau ir rokā," Klucē steidzās Blāķa vietā atbildēt, „to jums varu no protokola grāmatas priekšā lasīt." „Nauda mums jau rokā? Kā tad es no tā nekā nezinu?" Jēkabs izbrīnojies vaicāja. „Nu, ka tu esi gulējis aizkrāsnē, tad tā nav tiesas vaina," Blāķis bārās, „bet vai tev, otram aizbildnim Plaudim klātesot, visa tēva nauda netika izmaksāta?" Blāķis jautāja Pēterītim. „Kā nu netika? Izmaksāja visu," šis atbildēja. Rozīte palika uzmanīgāks un sāka lietā klausīties ar lielu ziņkāribu. „Kā tad tiesa bez manas ziņas tā varēja darīt?" Jēkabs pārmezdamus jautāja, „un kur tad nu atraitne to naudu lai ņem, jo palaidņa puika to būs izšķiedis?" „Tad prasi Plaudim, kas tāpat aizstāvis, lai viņš par to atbild," Blāķis atteica. „Plaudim? tam žūpam? tam jau godīgi ne krekla nav mugurā, ko tad no tā lai ņem?" „Nu, ņem, ko gribi, bet liec tiesai mieru!" Blāķis teica. „Bet es nepalikšu vis mierā, kamēr visu izteikšu. Ja tāda aplaupīšana būtu notikusi silā, nakts laikā uz ceļa, tad par to nevarētu sacīt ne vārda, bet, kad dienas laikā nabaga atraitni, kam nav gandrīz ne kumosa maizes, ko mutē bāzt, pati tiesa aplaupā (še Made iesāka raudāt), tad tādi vīri nav arī nekas vairāk kā tik zagļi un laupītāji."¹⁵ Pret tiesneša elitārajām zināšanām šeit stājas dabiskās tiesības, kas paredz noteiktas transparentas regulas, procedūras un principus. Tomēr tām pašām par sevi nepiemīt realizācijas spēja. „Veci, valdi muti!" Blāķis brēca." Jēkaba secinājums „Tie ir zagļi un razbainieki. Tad vilki mežā spriež labāku tiesu" savukārt ierosina Blāķi lietot leģitīmo tiesas neaizskaramības prasību: „Negāni tiesas, veci, mēs tevi ieliksīm cietumā, tu dzirdi, mēs tevi ieliksīm cietumā!" Blāķis pārskaities kļiedza.¹⁶

Pārkāpts ir tād Dtn. 1: 17: „Tiesā neuzlūkojiet neviena vaigu, kā mazo, tā lielo uzklusiet, nebīstieties ne no viena, jo tiesa pieder Dievam; bet to lietu, kas jums par grūtu, to nesiet man, es to uzklausīšu."¹⁷ Tā vietā no attēloto tiesnešu mutēm dzirdam „ciet klusu"

un „liec tiesu mierā". Risinājums nav sasniegts, un tomēr tas tiek anticipēts varenā „dabas" norisē: „Spēcīgie spērieni nāca viens uz otra. Koka tiesas māja ligojās visos pamatos, it kā daba pati dusmotos par varmācību, kas patiesības liecinātāju balsi sprostījusi cietumā... Grūdiens uz grūdienu, it kā tie gribētu sadragāt durvis Jēkaba cietumam..."¹⁸ Situācijas izvērsums liek atcerēties Exodus 9: 27–29: „Un faraons lika ataicināt Mozu un Āronu un tiem sacīja: „Es šoreiz esmu grēkojis; Tas Kungs ir taisns, bet es un mana tauta – mēs esam bezdievīgi. Lūdziet To Kungu, jo pārāk daudz Dievam pērkonu un krusas; tad es jūs atlaidīšu un ilgāk vairs neaizturēšu." Tad Mozus viņam sacīja: „Tiklīdz es iziešu ārā no pilsētas, es izstiepšu savas rokas pret To Kungu, un pērkonti mitēsies, un krusas vairs nebūs, lai tu atzītu, ka zeme pieder Tam Kungam."¹⁹ Rezonansē izskan Apsīšu Jēkaba varones vārdi: „Vēl jau dievs debesīs, kas katram savu tiesu spriež," Made teica.²⁰ Dieva tiesa, tāpat kā Dieva atklāsme un Dieva likumi, nav nekāda dabiska parādība, kristiešiem tas ir notikums vēsturē vai, precīzāk: Dieva tiesa jau ir reālās vēstures beigas, kas šeit jau anticipētas.

Apsīšu Jēkabam tomēr nepieciešams vēl cits risinājums. Pēterītis stāsta *Pie pagasta tiesas* noslēgumā atrod māti mirušu un, „pie mātes izdzisušām miesām nometies, rāda uz Blāķi: „Lūk, ko tu padarīji, mani piemānīdams, tēva naudu novildams! Paturi arī savu blēža maksu!" Blāķis un Stabule cieš klusu, kā liekas, Kaina apziņa tiem liedz runāt pretī... Bez tam visiem vēl draudēja pelnīts tiesas sods. Rozīti vienbalsīgi iecēla par priekšsēdētāju. Ar viņa paskubināšanu tika ievēlēti tādi vīri tiesas amatā, kam rūpa taisnība."²¹ Zīmīgi, ka bibliiski inspirētās tiesiskās prakses korekciju Apsīšu Jēkabs pamato, izmantojot bibliiskā patriarha un savu vārdu. Ir vērts atgādināt: Dtn. 33: 4 uzsver, ka Mozus likums kā Dieva likums (Tora) ir visas Jēkaba kopienas īpašums.

Rūdolfā Blaumaņa stāsts *Nezāle* uzrāda netaisnīguma situāciju, kuras arhetipu var atpazīt kā tādu, ko Bībelē pārstāv Sodoma

¹⁵ Apsīšu 1885.

¹⁶ Turpat.

¹⁷ e-BIBELE.

¹⁸ Apsīšu 1885.

¹⁹ e-BIBELE.

²⁰ Apsīšu 1885.

²¹ Turpat.

un Gomora. Sodomas un Gomoras naratīvs implicē prasību pēc svešinieku aizsardzības. Blaumaņa stāsta noslēguma transgresīvais risinājums (atriebība, kas realizēta precīzi tādā pašā formā kā pirmā, kaut formāli netīšā, un tāpēc – saskaņā ar vairumu legālo tradīciju – nesodāmā, slepkavība) savukārt savas „publiskās” anonimitātes dēļ faktiski tuvojas taisnīgai tiesai, liekot atcerēties ne vien *Genesis* 9: 6: „Kas izlej cilvēka asinis, tā asinis caur cilvēkiem tiks izlietas, jo pēc Dieva tēla Viņš cilvēku ir radījis,”²² bet arī atgādinot tirāna slepkavības prasību. Šādā gadījumā tiesas priekšsēdētājs, kas uzurpē varu, var tikt skatīts kā tirāns, kas lauž līgumu, un tādējādi kā tāds, pret kuru darbojas suverēnās tautas „tirāna slepkavības prasība”, ja varam runāt par Žana Žaka Ruso (*Jean-Jacques Rousseau*) garā koncipētās „suverēnās tautas” reprezentāciju Līzē un Jānī, kuru savstarpējo attiecību pastorālās konotācijas tādā pašā mērā pārsteidzoši atgādina Ž. Ž. Ruso idejas. Tieši svešinieks un bārenis kļūst par Dieva tēla eksponentiem R. Blaumaņa tekstā.

Taču atgriezīsimies pie dabisko tiesību idejas. Arī Jānis stāstā *Nezāle*, tāpat kā Jēkabs Apsīšu Jēkaba stāstā, precīzi lieto „dabisko prātu”, iesūdzot Krikumu tiesā: „...*Vai pie jums nekādas taisnības nevar dabūt, ko?*” *Vispārīga kustība tiesnešu starpā; tiesas priekšsēdētājs, kurš vairāk drīkstēja darīt nekā citi tiesneši, ar dūri sita uz galda, ka tas brīšķēja vien. „Pie joda, taisies, ka tiec uz māju, mulža zēn!” viņš sašutis brēca. „Citādi tev būs jāie pazīstas ar Biezumnieku!”*²³ Varas diskursu pārņem un izstumj tiesisko diskursu, tiesa ir varas atspulgs, tā ir piesavināta, tiesnešiem regulāri lietojot vārdu „mēs” („citādi mēs Tevi ieliksīm cietumā”). Šie vārdos izteiktie draudi ir „eifēmisms tiešai personiskai sadursmei”²⁴, draudi, kas vēlāk arī fiziski realizējas un noved pie zēna reālas nāves. Atbilstošā bibliskā vieta, kas veido Sodomas un Gomoras naratīvu, ir: „... tiem vīriem nedariet nekā, tāpēc ka tie nākuši mana jumta pavēnī”. Bet viņi teica: „Ej nost.” Un tie pretojās: „Šis viens ir atnācis

kā svešinieks, un nu viņš grib tiesāt? Tagad mēs tev vairāk ļauna darīsim kā tiem.” Un tie uzmācās ar varu šim vīram Latam un grāstījās durvis atlauzt. Bet tie vīri izstiepa savas rokas un ievilka Latu pie sevis namā, un durvis tie aizbultēja. Bet tie, kas atradās nama vārtos, tika sisti ar aklumu, gan mazie, gan lielie, tā ka tie nevarēja vārtus pat atrast.” (*Gen.* 19: 8–11)²⁵

R. Blaumaņa luga *Indrāni* variē kopienas (vācu val. – *Gemeinschaft*) un sabiedrības (vācu val. – *Gesellschaft*) tēmu. Konflikts kopienas iekšienē patiesībā kopienu sagrauj, pārvēršot visus iesaistītos par atomizētas sabiedrības vai korporatīvo grupu locekļiem, kuru vidū īpaši izceļas jaunās ģimenes emancipētā interešu separācija. Jāatzīmē, ka īstena kopiena ir tāda, kas respektē cilvēka personu un tādējādi atzīst dabiskās tiesības²⁶, nevis tāda, ko jau Platons nodēvējis par „zagļu bandu”²⁷ un kuras baisās un reālistiskās manifestācijas tiesnešu personās satrieca jau Jēkabu Apsīšu Jēkaba stāstā. Tiesa attēlota tikai kā emancipējušos grupu jeb kopības formu interešu realizācijas instruments, kaut patiesībā ir integrāla biblisko imperatīvu sastāvdaļa. Šo iespaidu pastiprina arī evaņģēliskais „miera” motīvs. R. Blaumaņa *Indrānos* Indrānu tēvs saka: „*Tad tu piektdien iesi pie tiesas. Izstāsti visu galu no gala, gan tad viņi zinās, kas darāms. Viņi taisnībai neļaus palikt pagaldē. Un tā nauda, kas man dēlam būs jāatmaksā, – tā bagātīgi ienāks par tiem kokiem. Edvarts. Es jau Kaukēnam saku: ko nu vairs pa kaktiem ložņāsi lūgdamies, kad tā lieta izlaista pasaulē. Kā nu tiesa spriedīs, tā būs. Kaukēns. Tiesa dos spriedumu, miera nedos. Ieva. Mums pietiks i ar spriedumu vien.*”²⁸

Politiskā un nacionālā emancipācija atrodas savstarpēja sprieguma attiecībās: abas var tikt kavētas un bremsētas atšķirīgos veidos, turklāt tās arī savstarpēji var kavēt viena otru: nacionālā emancipācija var apdraudēt vai bremsēt politisko vai personīgo emancipāciju, un otrādi. Kolektīvā emancipācija turklāt iespējama ne vien kā nacionāla, bet arī kā

²² e-BIBELE.

²³ Blaumanis 1887.

²⁴ Novak 1998, 59.

²⁵ e-BIBELE.

²⁶ Novak 1998, 58.

²⁷ Valsts 351d, cit. pēc Novak 1998, 59.

²⁸ Blaumanis 1904.

strādnieku šķiras vai sieviešu emancipācija, kas ar nacionāl(politisk)o vai tiesisko emancipāciju arīdzan var atrasties savstarpējas konkurences attiecībās. Zīmīgi, ka visos aplūkotajos tekstos mēs atrodamies homogēnā, iekšēji etniskā vidē, kas tik viegli neļauj iedarbināt „postkoloniālā” protesta fantāzijas, kaut arī neizslēdz tās pilnībā. Nebūt nav nejaušība, ka Mades nāve atmodina tautiešos Kaina jeb brāļa slepkavības apziņu. Svešinieki ir vienīgi bāreņi un mazāk aizsargātie tā paša etnosa pārstāvji, taču ar ievērojamu „simbolisko kapitālu” (P. Burdjē), ko novērtējam darbu autoru viennozīmīgi empātiskajos šo personu raksturojumos. Svarīgi tomēr, ka bārenību, attiecinot uz Pēterīti, Apsīšu Jēkabs ieliek pēdīnās. Viņa „bārenību” var izmantot tiesneši, gūstot sev noteiktu labumu. „Apspiestie” un „mazāk aizsargātie” automātiski nekļūst par „emancipētākajiem” un nobriedušākajiem un bieži darbojas kā varas diskursa neapzināti translētāji, vēršoties pret citiem neaizsargātajiem. Tajā pašā laikā visas iesaistītās personas – gan nosacītie varmākas tiesnešu tērpos un to nejaušie atbalstītāji, gan upuri – kļūst par varas un tiesu kā varas pārstāvniecības un leģitīmācijas upuriem, kaut katrs no tiem citā nozīmē. Reizē galvenajos tiesas procesu upuros un viņiem simpatizējošās figūrās (kā arī pārtopošajās, līdzīgi Pēterītim Apsīšu Jēkaba stāstā) atpazīstam ne tikai eshatoloģiskās Dieva tiesas gaidītājus, bet

spriestspējīgas personības, kas itin labi zina, kā tieši autentiskai tiesai jānotiek. Šīs zināšanas ir balstītas gan uz „dabisko prātu”, gan Svēto Rakstu zināšanām. Latviešu literārajā klasikā dabisko tiesību ideju pēdas ļauj saskatīt vismaz nedaudz vairāk optimisma, nekā pirmajā brīdī šķiet. Rusoistiskais optimisms (eksemplificēts īpaši R. Blaumaņa *Nezālē*) brīžam uzkrītoši harmonē ar biblisko legālismu un tā eshatoloģiskajām anticipācijām.

Secinājumi

Latviešu literārā klasika pirmajā skatījuma šķiet paužam izteiktu pesimismu reālo tiesisko procesu novērtējumā, ko pavada galveno varoņu lapidāri izteiktie minējumi par Dieva tiesu, radot iespaidu, ka tiesas (cilvēku tiesas, *human made law*) un Dieva tiesa ir krasi nošķirtas, uzticama ir tikai otrā, un abas lielā mērā viena otru izslēdz, bet empīriskā tiesiskā un eshatoloģiskā (Tiesas) dimensija ir pretstatītas viena otrai. Rakstā mēģināts parādīt, ka, neņemot vērā deficitāros tiesu procesus, kas attēloti latviešu literārajā klasikā, dabisko tiesību pēdas tajā ir atpazīstamas, un cilvēku tiesas saikne ar Dieva tiesu ir uzrādāma, turklāt ne tikai tās eshatoloģiskajā dimensijā. Tās vairs nav striktas alternatīvas, bet iegūst saskares punktus un savienojuma vietas, pamatojot optimismu.

VĒRES

- Apsīšu J. (1885) *Pie pagasta tiesas*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/ApsJ/ApsJ08.htm>. (22.06.2017.).
- Blaumanis, R. (1887) *Nezāle*. Pieejams: <http://www.korpuss.lv/klasika/Senie/RBI/RBI0113.htm>. (22.06.2017.).
- Blaumanis, R. (1904) *Indrāni*. Drāma piecos cēlienos. Pieejams: <https://www.letonika.lv/literatura/Reader.aspx?r=159> (22.06.2017.).
- Braybrooke, D. (1990) Natural Law Theory: The link between its Descriptive Strength and its Prescriptive Strength. *Canadian Journal of Philosophy*, 16, 389–417.
- Broks, J. (1997) Dabiskā ievirze tiesību teorijā. *Latvijas Policijas akadēmijas raksti*, 4. Pieejams: <http://bible.ebaznica.lv/> (21.06.2017.).
- Iļjanova, D. (1997) Dabiskās tiesības un to evolūcija. Melķisis, E. (red.) *Vispārīgās tiesību teorijas un valstszinātnes atziņas*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds.
- Lāzersons, M. (1928) Dabiskās tiesības un viņu mācības. *Konversācijas vārdnīca*, 3.
- Leitāne, I. (2013) Providences un fortūnas jēdzieni Rūdolfa Blaumaņa daiļradē. Kalniņa, I. *Rūdolfs Blaumanis: teksts un konteksts*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 129–146.

- Meļķīsis, E. (1974) Dabisko tiesību doktrīna un politiskā doma Latvijā 18. gs. otrajā pusē. *No politiskās domas attīstības vēstures Latvijā*, 105–119.
- Nielsen, D. (1991) Natural Law and Civilizations: Images of „Nature” Intracivilizational Polarities, and the Emergence of Heterodox ideals. *Sociological Analysis*, 55–76.
- Novak, D. (1998) *Natural law and Judaism*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Rento, J. P. (1994) Natural law and Natural Rights revisited: On (dis)connecting different juridical traditions. *Persona y Derecho*, 30, 277–320.
- Repše, G. (2008) Janvāris. Brīvība. *Diena* (03.04.2008.).
- Šulcs, L. (1934) Dabisko tiesību evolūcija. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 5/6.
- Šulcs, L. (1936) *Tiesības kā ētikas minimums*. Rīga.
- Šulcs, L. (1937) Dabisko tiesību jēdziens. *Jurists*, 1.
- Šulcs, L. (1939) Tiesību idejas un dabisko tiesību problēma Kanta tiesību teorijā. *Latvijas Universitātes akadēmiskās sabiedrisko zinātņu biedrības rakstu krājums*, II. Rīga : Valters un Rapa.
- Švābe, A. (1933) Das Naturrecht und die Aufhebung der Leibeigenschaft in Livland. *Resumes des communications presentee au congres Varsovie*, 1. Warszawa, 331–335.

Summary

Iveta Leitāne

The Discourse of Law in Latvian Classical Literature. Divine Law, Human-Made-Law, Natural Law

The first look at Latvian literary classics conveys unambiguous pessimism about legal trials, anticipated by main figures of the stories and dramas who state that it is only Divine judgment one can trust in and wait for. An impression emerges that human made law and Divine law are alternatives and exclusive to each other, the legal and eschatological dimensions thus diverge. I argue that they are not alternatives since despite deficiencies in trials depicted in Latvian classics, traces of natural law are recognizable, and the connection between human made law and divine law (Noahide Laws) is strong not only in the eschatological sense. The justification of the natural law by biblical (Divine) law can be detected in writers as different as Apsīšu Jēkabs and Rūdolfs Blaumanis.